

МРНТИ 10.27.01
УДК 347

Б.А. Тайторина¹, М.Т. Бейсенбаева²

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

²Қазақ Ұлттық аграрлық зерттеу университеті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ГАЗ САЛАСЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының газ саласын құқықтық реттеу мәселелері заңнаманы талдау негізінде қаралды. Авторлар негізінен табиғи газдың меншікті ресурстары есебінен газ тасымалдау жүйесін кезең-кезеңімен дамыту және газға деген ішкі сұранысты – экологиялық таза отын түрі ретінде-ұлғайту үшін жағдай жасауды мақсат ететін Қазақстан Республикасының газ саласын реттеудің қазіргі заманғы нормативтік құқықтық базасын талдады.

Зерттеуде мемлекеттік тігінен интеграцияланған компанияның (ұлттық оператордың) тетігі газ саласын дамытудың бастапқы кезеңдерінде неғұрлым тиімді болып көрінетіндігі жөнінде; сондай-ақ шет елдердегі газ саласын реттеу оның әрбір нақты мемлекеттің даму деңгейіне байланысты айтарлықтай ерекшеленеді деген тұжырым жасалды.

Отын-энергетика кешенінің дамуы мультипликациялық әсер береді. ОЭЖ саласындағы инвестициялар елдің инфрақұрылымын белсенді дамытуға, озық технологиялар трансферін жүзеге асыруға мүмкіндік береді, экономиканың инновациялық дамуына ықпал етеді, еңбекке қабілетті халықтың едәуір бөлігінің жұмыспен қамтылуына кепілдік береді, осының негізінде әлеуметтік саланың дамуына ықпал етеді.

Түйін сөздер: құқықтық реттеу, заңнама, құқық, газ, газ саласы, газбен жабдықтау, жер қойнауын пайдаланушылар, кен орны, энергетикалық нарық

Тайторина Б.А.¹, Бейсенбаева М.Т.²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

²Казахский национальный аграрный университет

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье на основе анализа законодательства рассмотрены проблемы правового регулирования газовой отрасли Республики Казахстан. Авторами подвергнута анализу современная нормативная правовая база регулирования газовой отрасли Республики Казахстан, имеющая целью создание условий для поэтапного развития газотранспортной системы и увеличения внутреннего спроса на газ – экологически чистого вида топлива – в основном за счет собственных ресурсов природного газа. В исследовании сделаны выводы о том, что регулирование газовой отрасли в зарубежных странах значительно различается в зависимости от уровня ее развития в каждом конкретном государстве; механизм государственной вертикально-интегрированной компании (национального оператора) представляется наиболее эффективным на начальных этапах развития газовой отрасли. Развитие топливно-энергетического комплекса дает мультипликационный эффект. Инвестиции в отрасли ТЭК позволяют активно развивать инфраструктуру страны, осуществлять трансфер передовых технологий, способствуют инновационному развитию экономики, гарантируют занятость значительной части трудоспособного населения, тем самым способствуя развитию социальной сферы.

Ключевые слова: правовое регулирование, законодательство, право, газ, газовая отрасль, газоснабжение, недропользователи, месторождение, энергетический рынок.

B.A. Taitorina¹, M.T. Beissenbayeva²
¹Abai Kazakh National Pedagogical University
²Kazakh National Agrarian University

LEGAL REGULATION OF THE GAS INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

In the article, based on the analysis of legislation, the problems of legal regulation of the gas industry of the Republic of Kazakhstan are considered. The authors analyzed the modern regulatory legal framework for regulating the gas industry of the Republic of Kazakhstan, which aims to create conditions for the gradual development of the gas transportation system and increase domestic demand for gas - an environmentally friendly type of fuel - mainly due to its own natural gas resources. The study concludes that the regulation of the gas industry in foreign countries varies significantly depending on the level of its development in each particular state; the mechanism of the state vertically integrated company (national operator) seems to be the most effective at the initial stages of the development of the gas industry. The development of the fuel and energy complex has a multiplier effect. Investments in the fuel and energy sector make it possible to actively develop the country's infrastructure, carry out the transfer of advanced technologies, contribute to the innovative development of the economy, guarantee the employment of a significant part of the working population, thereby contributing to the development of the social sphere.

Keywords: legal regulation, legislation, law, gas, gas industry, gas supply, subsoil users, field, energy market.

Кіріспе

Қазақстан Республикасын газдандырудың 2015-2030 жылдарға арналған бас схемасы (2014 жылдың соңында қабылданған) Қазақстанның ішкі газ тұтынуды ұлғайту жөніндегі жоспарларын ресми түрде бекітілді. Аталған құжаттың мақсаты-газ тасымалдау жүйесін кезең-кезеңімен дамыту және негізінен табиғи газдың меншікті ресурстары есебінен экологиялық таза отын түрі болып табылатын газға ішкі сұранысты ұлғайту үшін жағдай жасау.

2012 жылғы 9 қаңтардағы "Газ және газбен жабдықтау туралы" ҚР Заңы жер қойнауын пайдаланушылар иеліктен шығаратын шикі газды және жер қойнауын пайдаланушылар өндірген тауарлық газды сатып алуға мемлекеттің басым құқығына қатысты нормаларды қамтиды. Басым құқықты Ұлттық оператор – ҚР тауарлық газға деген ішкі қажеттіліктерін қамтамасыз ету үшін Үкімет құратын және газбен жабдықтау саласындағы қызметті жүзеге асыратын компания іске асырады. Заңда көзделген мемлекеттің басым құқығы заңда көзделген белгілі бір ерекшеліктерге ие. Басым құқық: газ және (немесе) газ конденсаты кен орындарында өндірілетін шикі газды және одан өндірілген тауарлық газды; газ және (немесе) газ конденсаты кен орындарында өндірілетін шикі газдан өндірілген тауарлық газды; қайта газдандыру процесінде алынған сұйытылған табиғи және тауарлық газды; ҚР халықаралық шарттарына сәйкес өткізілетін шикі газды; Қазақстан Республикасынан тыс өндірілген, газ тұтыну үшін әкелінген тауарлық газды өткізу жағдайларына, Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары негізінде Қазақстанда өндірілетін шикі газдан Қазақстаннан тыс өндірілген тауарлық газ; газ және газбен жабдықтау саласындағы мемлекеттік-жекешелік әріптестік (МЖӘ) шарты негізінде өндірілген тауарлық газға қолданылмайды. Бұл ретте газбен жабдықтау саласындағы МЖӘ деп ҚР-ға тиесілі ілеспе газды қайта өңдеу бөлігіндегі ынтымақтастық түсініледі. Мемлекет газбен жабдықтау жүйесінің иеліктен шығарылатын объектілерін және осындай объектілер меншік иелерінің қатысу үлестерін (акциялар пакеттерін) сатып алуға басым құқыққа ие. Жер қойнауын пайдаланушы өндірген және жер қойнауы туралы Заңға сәйкес ҚР-ға тиесілі ілеспе газ және жер қойнауын пайдаланушылар мемлекет меншігіне берген ілеспе газ мемлекет меншігінде болады. Ілеспе газ уәкілетті органның шешімі бойынша ол айқындаған көлемде газ және газбен

жабдықтау саласындағы МЖӘ шарты шеңберінде инвестордың меншігіне беріледі. Қазақстан Республикасына тиесілі ілеспе газдан тауарлық және (немесе) сұйытылған мұнай газын өндіретін жер қойнауын пайдаланушылар уәкілетті органның шешімі бойыншатауарлық газды ұлттық операторға тараптар МЖӘ шеңберінде тартылатын инвесторға тауарлық және (немесе) сұйытылған мұнай газды келіскен баға бойынша бере алады.

Нәтижелер және талқылау

Газ тасымалдау бөлігінде де белгілі бір шектеулер белгіленеді. Атап айтқанда, газ тасымалдау ұйымдары тауарлық газды магистральдық құбыржолдары арқылы тасымалдау жөнінде: Ұлттық операторға; тауарлық газ өндірушілерге; жер қойнауын пайдаланушыларға – өздері өндірген шикі газды қайта өңдеу кезінде өндірілген тауарлық газдың меншік иелеріне; Қазақстан арқылы оның транзитін жүзеге асыратын, Қазақстаннан тыс жерде өндірілген тауарлық газдың иелеріне ғана қызметтер көрсетуге құқылы. Бұл ретте газ тасымалдау ұйымы газ ҚР техрегламенттері мен МЕМСТ-тарының талаптарына сәйкес келмеген және мемлекеттің басым құқығын сақтау туралы құжаттар берілмеген жағдайда газ тасымалдаудан бас тартуға міндетті.

Сұйытылған мұнай газын және табиғи газды тасымалдауға қатысты бірқатар шектеулер белгіленеді. Сұйытылған мұнай және табиғи газды Қазақстаннан тыс жерлерге темір жол, авто, теңіз және ішкі су көлігімен тасымалдауды: сұйытылған мұнай және табиғи газ өндірушілер; өздеріне тиесілі көмірсутек шикізатын қайта өңдеу кезінде өндірілген сұйытылған мұнай және (немесе) табиғи газдың меншік иелері; Қазақстаннан тыс жерде өндірілген сұйытылған мұнай және (немесе) табиғи газды Қазақстаннан әкету ниеті бар оның иелері жүзеге асыруға құқылы. Бұл ретте Қазақстаннан сұйытылған мұнай газын және (немесе) табиғи газды тасымалдау жөніндегі қызметтерді көрсететін тұлғалар мұндай қызметтерді жоғарыда аталған тұлғаларға ғана көрсетуге құқылы. Осылайша, ҚР заңнамасы ҚР Газ және газбен жабдықтау саласын қатаң реттеуді белгілейді, өйткені белгілі бір қызмет түрлерімен айналысуға (газды тасымалдау, өткізу, газбен жабдықтау жүйесінің объектілерін сатып алу және сату және т.б.) бірқатар шектеулер енгізеді. Мемлекет тарапынан Қазақстанда газ өткізуге айтарлықтай бақылау қарастырылған. Бұл ретте елде газбен жабдықтаудың бірыңғай жүйесін құру үшін алғышарттар жасалады. Бірыңғай экономикалық кеңістіктің (БЭК) нормативтік-құқықтық базасын қалыптастыру шеңберінде 2010 жылғы 9 желтоқсанда Мәскеуде газ тасымалдау жүйелері бойынша газ тасымалдау саласындағы табиғи монополиялар субъектілерінің қызметтеріне қол жеткізу қағидалары туралы келісімге қол қойылғанын атап өткен жөн. Бұл келісім баға белгілеу және тарифтік саясат негіздерін қамтиды және ҚР 2011 жылғы 2 мамырдағы № 434-IV Заңымен ратификацияланған.

Газ саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін заңнамалық және өзге де нормативтік құқықтық актілердің негізгі ауқымын "Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы" 2017 жылғы 27 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Кодексі; "Газ және газбен жабдықтау туралы" 2012 жылғы 9 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Заңы; "Магистральдық құбыр туралы" 2012 жылғы 22 маусымдағы Қазақстан Республикасының Заңы; "Индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау туралы" 2012 жылғы 9 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Заңы кұрайды. Осы саланы құқықтық реттеуді дамыту үшін Жоғары Еуразиялық экономикалық кеңестің "Еуразиялық экономикалық одақтың ортақ газ нарығын қалыптастыру тұжырымдамасы туралы" 2016 жылғы 31 мамырдағы №7 шешімінің маңызы зор: Одақтың ортақ газ нарығын қалыптастыру бағдарламасының іс-шараларын орындау аяқталғаннан кейін мүше мемлекеттер одақ шеңберінде одақтың ортақ газ нарығын қалыптастыру туралы халықаралық шарт жасасады, онда мүше мемлекеттердің аумақтарында орналасқан газ тасымалдау жүйелеріне қол жеткізудің бірыңғай қағидалары, оның ішінде, және оның 2025 жылғы 1 қаңтардан кешіктірмей күшіне енуін қамтамасыз етеді.

Дәлелденген газ қоры бойынша Қазақстан әлемде ТМД елдері арасында 18-ші және 3-ші орында. Қазақстан Республикасының геологиялық газ ресурстары (Каспий қайраңындағы ашылған жаңа кен орындарын ескере отырып) 6-7 трлн. м³. алынатын қорлар шамамен 3,8 трлн. м³ газ.

Қазақстан Республикасында газ өнеркәсібін дамыту үшін негізгі шектеулер: газ қорларының негізгі үлесі мұнай – газ конденсатты кен орындарының ілеспе мұнай газына (бұдан әрі-ІМГ) келеді; ІМГ тазарту және тауарлық газды одан әрі өткізу үшін экономикалық ынталандырулар жоқ; Қазақстанның негізгі өңірлеріне тауарлық газды өткізу үшін газ тасымалдау инфрақұрылымы жоқ.

Негізгі газ құбырлары Қазақстан аумағы арқылы Ресей мен Қытай бағытында Түрікмен және Өзбек газының халықаралық транзитін жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Газ өнеркәсібінің негізгі мақсаты ішкі нарықта газды тиімді өндіру және пайдалану үшін инфрақұрылымды дамыту болып табылады. Ұзақ мерзімді перспективада газ өнеркәсібінің негізгі міндеттері: ІМГ өңдеуге арналған технологиялар мен инфрақұрылымды дамыту; сұйытылған табиғи газды пайдалануға арналған инфрақұрылымды дамыту; Солтүстік Қазақстан өңірлерін газ тасымалдау инфрақұрылымымен қамтамасыз ету болып табылады; шалғайдағы аудандарды және СҚГ-ға мотор отындары нарығын газдандыруды дамыту; қосылған құны жоғары мұнай-химия өнімін ала отырып, газды қайта өңдеудің жоғары бөліністерін дамыту.

Жаһандық трендтерге шолу. Қазіргі уақытта әлемде тұтынылатын энергия ресурстарының шамамен 85%-ы қазбалы отын түрлеріне тиесілі, бұл ретте газға шамамен 24% тиесілі, бұл шамамен 3,35 трлн. жылына м³. Болашақта, қолда бар болжамдардың көпшілігіне сәйкес, әлемдік энергия теңгеріміндегі газдың рөлі күшейе түседі, бұл осы энергия тасымалдаушының жоғары экологиялық тазалығымен де, салыстырмалы түрде үлкен қорларымен де байланысты. Тауарлық газдың негізгі әлемдік өндірушілері Америка Құрама Штаттары (бұдан әрі – АҚШ) және Ресей болып табылады, оларға шамамен 1,3 трлн. жылына м³ немесе тауарлық газ өндірісінің әлемдік көлемінің 38%-дан астамы тиесілі.

Сонымен бірге, АҚШ-та дәстүрлі газ өндіретін шығарылатын қуаттылықтардың белсенді түрде дамып келе жатқан тақтатас газ кен орындарымен кең көлемде алмастырылуы байқалады. Мұндай кен орындарының ерекшелігі қолда бар газ ресурстарын болжаудың өте төмен дәлдігі, сондай-ақ оларды пайдаланудың алғашқы жылдарында ұңғымалар дебитінің айтарлықтай төмендеуі (80%-ға дейін) болып табылады, бұл ұңғымалар қорын үнемі жаңарту қажеттілігін және өндіру көлемінің тұрақсыздығының жоғары тәуекелдерін негіздейді.

Газ өндірудің ұзақ мерзімді әлемдік перспективаларына теріс әсер ететін және отынның көптеген қазбалы түрлеріне тән негізгі фактор өндірудің энергетикалық рентабельділігінің төмендеуі болып табылады. Жыл сайын жоғары рентабельді газ қоры азайып келеді және шартты отынның әр тоннасын өндіруге көбірек энергия жұмсау қажет. Осы тұрғыдан алғанда, энергетикалық рентабельділіктің өте төмен көрсеткіштерімен сипатталатын тақтатас газының ресурстарын пайдалану жаһандық энергия тапшылығына тағы бір қадам болып көрінеді.

Екінші жағынан, жер бетіндегі халық санының өсу қарқынының баяулауына қарамастан, энергия тасымалдаушыларға, оның ішінде газға әлемдік сұраныстың айтарлықтай ұлғаю үрдісі сақталуда.

Қолда бар болжамдарға сәйкес газға сұраныстың өсуінің ең жоғары серпіні электр энергиясын өндіру секторында күтіледі, ал газды әлемдік тұтынудың өсуінің негізгі қозғалтқыштары Оңтүстік-Шығыс Азия (бірінші кезекте Қытай) және Таяу Шығыс елдері деп аталады. Сонымен қатар, әлемдік экономикадағы дағдарыс құбылыстарының сақталуы, сондай-ақ болашақта оңай қол жетімді газ ресурстары санының біртіндеп төмендеуі мұндай болжамдарды теріс жағына қайта қарау қажеттілігіне алып келуі мүмкін.

Қазіргі уақытта Қазақстандық тауарлық газды өткізудің жалғыз сыртқы нарықтары Ресей мен Қырғызстан болып табылады. Жеткізудің бұл схемасы тарихи түрде кеңестік газ тасымалдау инфрақұрылымы аясында қалыптасты және Ресей Федерациясында "Газпром" ААҚ бірыңғай экспорттық каналының болуымен байланысты.

Еуразиялық экономикалық одақты дамыту шеңберінде бірыңғай энергетикалық нарықтар құру мәселелері пысықталуда, бұл келешекте Қазақстан үшін Еуропалық газ нарықтарына шығу мүмкіндігін ашуы мүмкін.

Шет елдерде газ саласын реттеу әрбір нақты мемлекетте оның даму деңгейіне байланысты айтарлықтай ерекшеленеді, ол мынадай факторлармен айқындалады: 1) газ тасымалдау инфрақұрылымының даму деңгейі; 2) нарықтың сыйымдылығы, газ көздерінен қашықтығы, тұтыну-дың шоғырлануы, төлемге қабілетті сұраныстың болуы; 3) өзге энергия жеткізгіштермен бәсекелестік (көмір, мазут); 4) саяси және өзге де факторлар. Бұл ретте газ нарығы дамушы елдер үшін (Индонезия, Малайзия, Мексика, ТМД елдері және т. б.) мынадай ерекшеліктер тән: 1) бүкіл салаға елеулі әсер ететін және нарықтың елеулі үлесін алатын мемлекеттік тігінен интеграцияланған компания бар; 2) мемлекеттік компания газ өндіру сегментінде кеңінен ұсынылған және (немесе) тәуелсіз өндірушілерден газ сатып алуды жүзеге асырады; 3) газды тасымалдау және бөлу көбінесе мемлекеттік компанияда монополияда болады, үшінші тұлғалар үшін тасымалдау жөніндегі қызметтерге қол жеткізуге әртүрлі шектеулер байқалады; 4) бір компанияның не компаниялар тобының шеңберінде газды тасымалдау жөніндегі қызметтерді оны іске асыру жөніндегі қызметпен қоса атқаруға жол беріледі; 5) тариф белгілеу мен баға белгілеуді реттеудің жоғары дәрежесі орын алады.

Өз кезегінде, газ нарығы дамыған елдер үшін (Германия, Ұлыбритания, Жапония және басқалары) мынадай белгілер тән: 1) газ өндіру және маркетинг сегменттерінде әртүрлі өндірушілер арасында бәсекелестік дамыған; 2) газ тасымалдауға арналған монополия жиі сақталады, бірақ мемлекет газ тасымалдау жүйесіне кемсітусіз қол жеткізуді белгілеуге ұмтылады; 3) газ тасымалдау жөніндегі қызметті көтерме және бөлшек саудада өткізуге біріктіруге жиі тыйым салынады; 4) тариф белгілеу жүйесі ақпаратты ашуды және кемсітушіліктің болмауын талап етеді.

Газ нарықтары дамыған барлық дерлік елдерде саланы бастапқы дамыту мемлекеттің қолдауымен газ өндіруді, тасымалдауды және өткізуді қамтитын монополиялық компаниялардың қолдауымен жүзеге асырылғанын атап өту қажет. Кейіннен газ саласының дамуы мен өткізу нарығының ұлғаюына қарай оны біртіндеп ырықтандыру және мемлекеттік сатылас интеграцияланған компанияның ықпалын қысқарту жүргізілді.

Осылайша, мемлекеттік тігінен интеграцияланған компанияның (ұлттық оператордың) тетігі газ саласын дамытудың бастапқы кезеңдерінде неғұрлым тиімді болып көрінеді, бұл инфрақұрылымға Елеулі күрделі салымдармен, инвестициялық жобалардың өзін-өзі ақтауының ұзақ мерзімдерімен және газ нарығының дамымауымен байланысты. Бұл тәсіл Қазақстанда қабылданған "Газ және газбен жабдықтау туралы" Қазақстан Республикасының Заңы шеңберінде өзінің заңды көрінісін тапты [1]. Заң Тәуелсіз Қазақстан тарихында алғаш рет тауарлық, сұйытылған мұнай газын және сұйытылған табиғи газды тасымалдау, бөлу, тұтыну, сондай-ақ көтерме және бөлшек саудада өткізу мәселелерін заңнамалық деңгейде реттеді.

Газ туралы заңды әзірлеу кезінде Қазақстан үшін аумақтың үлкен ауданы мен экономикалық белсенділіктің төмен тығыздығына байланысты ауқымды инфрақұрылымдық жобалардың өте төмен инвестициялық тартымдылығы тән екендігі назарға алынды, оларға өзгелерден басқа, газ тасымалдау және газ тарату желілерін салу мен жаңғырту жатады. Бұл мәселені шешу үшін газ туралы Заңмен газ және газбен жабдықтау саласындағы ұлттық оператор институты енгізілді, оның негізгі міндеттері жер қойнауын пайдаланушылардан кейіннен оны ішкі нарықта және экспортқа қайта сата отырып, шикі және тауарлық газды сатып алу, сондай-ақ Қазақстан Республикасын газдандырудың бас схемасы шеңберінде газ тасымалдау және газ тарату желілерін жаңғырту мен дамыту жобаларын түскен қаражатқа қаржыландыру болып табылады. Сонымен қатар, заңмен ұлттық оператордың мемлекеттің басым құқығы шеңберінде жер қойнауын пайдаланушылардан газ сатып алу бағаларын, сондай-ақ ішкі нарықта тауарлық және сұйытылған мұнай газын көтерме саудада өткізу бағаларын мемлекеттік реттеу енгізілді, олар ұлттық оператордың қажетті кірістілігін қамтамасыз етуге тиіс еді. Қазақстан Республикасында газға баға белгілеуді мемлекеттік реттеу жүйесінің елеулі кемшілігі қысқы жылыту кезеңінде газ жеткізудің тұрақтылығын қамтамасыз етуге, сондай-ақ газды тұтынудың біркелкі еместігін біршама тегістеуге мүмкіндік беретін газға сұраныс пен ұсыныстың маусымдық ауытқуларын есепке алудың болмауы болып табылады. Барлық белгіленген мән-жайлар Қазақстан Республикасында газға баға белгілеу жүйесін дереу жетілдіру, сондай-ақ ұлттық оператордың қызметін қаржылық қамтамасыз етудің қосымша нұсқаларын пысықтау қажеттілігін негіздейді.

Газ туралы Заңның тағы бір жаңалығы газ және газбен жабдықтау саласындағы әріптестік институты (бұдан әрі – МЖӘ) болды, ол мемлекетке тиесілі немесе жер қойнауын пайдаланушы

мемлекет меншігіне беретін ілеспе газды тиімді пайдалану проблемасын осындай газды кәдеге жаратуға байланысты проблемаларды болдырмау мақсатында шешуге арналған.

Сұйытылған мұнай газы бөлігінде газ туралы заңда уәкілетті органның сұйытылған мұнай газының көлемдерін өндірушілерден газ желісі ұйымдарына "әлеуметтік" баға бойынша тікелей бөлу тетігі көзделген. Орта мерзімді кезеңде сұйытылған мұнай газына "төмен" көтерме бағаларды сақтау орынды болып табылады және тауарлық газ нарығына ұқсас, нарық сыйымдылығының аздығынан туындаған инфрақұрылымды жаңғыртуға және дамытуға инвестициялардың төмен тартымдылығымен негізделген.

Сонымен қатар, ішкі нарыққа "әлеуметтік" газды жеткізудің қолданыстағы тетігінде бір-қатар елеулі кемшіліктер бар. Біріншіден, мұндай газ инфрақұрылымды жаңғырту және дамыту жөніндегі жобаларды іске асыруына қарамастан, барлық аккредиттелген газ желісі ұйымдарына таратылады. Нәтижесінде көптеген газ желісі ұйымдары алынған кірістерді инфрақұрылымға қосымша салмайды. Екіншіден, "әлеуметтік" газ желісін қоспағанда, газ желісі ұйымдары үшін сұйытылған мұнай газын экспорттауға рұқсат етілген, алайда іс жүзінде уәкілетті органда жеңілдікті сұйытылған мұнай газын заңсыз әкетудің алдын алуға мүмкіндік беретін тиімді тетіктер жоқ. Үшіншіден, газ желісі ұйымдарының өтінімдері негізінде жеткізу жоспары шеңберінде сұйытылған мұнай газын тарату тетігі жеткілікті түрде төмен транспаренттілікпен сипатталады және тиісті өңірдің сұйытылған мұнай газына нақты қажеттілігін бағалауға мүмкіндік бермейді.

Айта кету керек, бұл тетік тапшы нарықтар үшін уақытша шара ретінде орынды, ал қазақстандық сұйытылған мұнай газы нарығы профицит болып табылады. Осыған байланысты республикада оны ішкі нарыққа жеткізу жүйесін жетілдіру қажеттілігі бар [1].

2014 жылғы 5 желтоқсанда Қазақстан Республикасы Үкіметінің № 1275 қаулысымен Қазақстан Республикасының газ секторын дамытудың 2030 жылға дейінгі Тұжырымдамасы бекітілді:

Қазақстан Республикасының энергетикалық және экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету;

Қазақстан Республикасының аумағында тұтынушылардың барынша кең ауқымын газбен үздіксіз және экономикалық тиімді қамтамасыз ету және республиканың отын-энергетикалық балансындағы газ үлесін ұлғайту үшін жағдайлар жасау; газды пайдалану және қосылған құны жоғары газ-химия өнеркәсібі өнімін өндіру тиімділігін арттыру үшін жағдай жасау.

Тұжырымдаманың мақсаттарына қол жеткізу үшін мынадай негізгі міндеттерді шешу белгіленген:

1. Геологиялық барлау жұмыстарын қарқындету және тиімділігін арттыру арқылы ресурстық базаны кеңейтілген жаңғырту.

2. Газ өңдеу қуаттарын жаңғырту және кеңейту, ілеспе және табиғи газдың барлық бағалы компоненттерін кешенді алу және пайдалану.

3. Ішкі нарыққа және экспортқа жеткізу үшін тауарлық газ және газ химиясы өнімдерін өндіруді ұлғайту.

4. Жеткізу тиімділігін арттыру, құрылымы мен бағыттарын әртараптандыру үшін, оның ішінде тасымалдаудың жаңа технологияларын қолдана отырып, газ тасымалдау инфрақұрылымын дамыту.

5. Газға ішкі сұранысты, оның ішінде тұтынушылардың жаңа санаттары бойынша ынталандыру.

6. Ресурсты үнемдеу, өнеркәсіптің барлық секторларында газды үлестік тұтыну мен ысырапты қысқарту.

Қорытынды

Мемлекеттік саясаттың маңызды бағыты газ саласындағы жобалардың инвестициялық тартымдылығын арттыру болып табылады.

Тұжырымдаманы іске асыру бастапқыда 3 кезеңге бөлінген, республика 2021 жылы үшінші кезеңге өтті. Бірінші кезеңде (2015-2016 жылдар) газ саласының нормативтік-құқықтық базасын жетілдіруді қамтитын дайындық іс-шараларын өткізуді, олар арқылы тұжырымдаманы іске асыру болжанатын кешенді жоспарларды әзірлеуді және қабылдауды, сондай-ақ бірқатар пилоттық жобаларды іске асыруды болжады, олардың нәтижелері бойынша Қазақстан өңірлерін газдандыру сценарийлерінің тиімділігі айқындалатын болады. Тұжырымдамада екінші (2017-2020 жылдар) және үшінші (2021-2030 жылдар) кезеңдер шеңберінде іс-шаралар кешені

белгіленген, олардың нәтижесінде мынадай нысаналы көрсеткіштерге қол жеткізу жоспарланған:

1. Ресурстық база:

- минералдық-шикізат базасын толықтыруды қамтамасыз ету (газ қорларының 2015-2030 жылдар кезеңінде кемінде 600 млрд. м³ деңгейінде өсуі);

- Қарағанды көмір бассейнінде метан өндіру бойынша пилоттық жобаны іске асыру.

2. Газды өндіру және пайдалану:

- 2030 жылға қарай газ өндіру деңгейіне кемінде 59,8 млрд. м³ қол жеткізу;

- 2030 жылға қарай тауарлық газды бөлуге еркін көлемнің кемінде 21 млрд. м³ деңгейіне жетуі;

- 2030 жылға қарай сұйытылған табиғи газ өндірісінің көлемін кемінде 370 мың тонна деңгейінде жеткізу;

- газдан метанол, синтетикалық газойль, керосин, НАФТА, парафиндер мен майлар өндіру.

3. Газ тасымалдау: 2030 жылға қарай тауарлық газды магистральдық газ құбырлары арқылы тасымалдау көлеміне жылына кемінде 140 млрд. м³, оның ішінде жылына кемінде 120 млрд. м³ в транзит деңгейінде қол жеткізу (қолайлы сыртқы факторлар болған кезде);

"Интергаз Орталық Азия" АҚ магистральдық газ құбырлары бойынша:

1) 2013 жылғы деңгейден 2020 жылға қарай ҚНЖЕ-де газ тұтыну үлесін 5%-ға төмендету;

2) 2013 жылғы деңгейден 2020 жылға қарай электр энергиясын үлестік тұтынудың кемінде 10%-ын төмендету;

Тарату желілері бойынша:

1) 2013 жылғы деңгейден 2020 жылға қарай ҚНЖЕ-де газ тұтыну үлесін 10%-ға төмендету;

2) 2013 жылғы деңгейден 2020 жылға қарай электр энергиясын үлестік тұтынудың кемінде 10%-ын төмендету;

3) газдың коммерциялық ысырабының шамасын кемінде 50%-ға төмендету.

4. Газдандыру және газды тұтыну:

1) 2030 жылға қарай Қазақстан Республикасын газдандыру деңгейіне кемінде 56%-ға (ағымдағы деңгейден 32%-ға) қол жеткізу;

2) 2030 жылға қарай тауарлық газды ішкі тұтыну көлеміне жылына 18,1 млрд. м³ деңгейінде қол жеткізу, оның ішінде: отын-энергетикалық кешенмен – жылына 7,24 млрд. м³; өнеркәсіптік кәсіпорындармен – жылына 5,23 млрд. м³; халықпен және коммуналдық-тұрмыстық кәсіпорындармен – жылына 5,11 млрд. м³;) автомобиль, темір жол және теңіз көлігімен – жылына 0,5 млрд. м³.

5. Газ генерациясы:

1) 2030 жылға қарай кемінде 1700 МВт көлемінде жаңа газ генерациясын (ГТЭС және ПМУ) іске қосу;

2) 2030 жылға қарай газ генерацияларын 980 МВт кеңейту;

3) 2030 жылға қарай 947 МВт газ генерацияларын техникалық қайта жарақтандыру.

6. Газ химиясы:

1) 2030 жылға қарай газ – химия кәсіпорындарының тауарлық газды тұтынуын қамтамасыз ету – жылына кемінде 2,4 млрд. м³, пропан – жылына кемінде 650 мың тонна, бутандар-жылына кемінде 440 мың тонна;

2) 2030 жылға қарай жылына 500 мың тонна полипропилен және жылына 800 мың тонна полиэтилен өндіру, сондай-ақ өзге де газ-химия өнімдерін шығару көлемдеріне қол жеткізу.

7. Газ моторлы отын нарығы: 1) 2030 жылға қарай қоғамдық автокөліктерде және жол-коммуналдық қызметтердің көлігінде моторлы отын ретінде газды пайдалану деңгейіне қол жеткізу: Алматы және Астана қалаларында – кемінде 50%; облыс орталықтарында – кемінде 30%.

Газ секторында төменде көрсетілген міндеттерге қол жеткізу белгіленген:

1) газ өңдеу қуаттарын жаңғырту және кеңейту, ілеспе және табиғи газдың барлық бағалы компоненттерін кешенді алу және пайдалану;

2) ішкі нарыққа және экспортқа жеткізу үшін тауарлық газ және газ химиясы өнімдерін өндіруді ұлғайту;

3) газға ішкі сұранысты, оның ішінде тұтынушылардың жаңа санаттары бойынша ынталандыру "өндіру және қайта өңдеу секторын дамыту", "газ генерациясын және газ-химия өнер-

кәсібін дамыту" және "газ моторлы отын нарығын дамыту" бағыттары бойынша іс-шаралар кешенін іске асыру арқылы болжанады.

Өндіру және қайта өңдеу секторын дамыту. Нысаналы мақсат ретінде газды өндіру мен өңдеуді дамытудың прагматикалық" сценарийі айқындалды. "Прагматикалық" сценарийдің оңтайлы сипаты Қазақстанның ресурстық базасының жедел сарқылуынсыз елде мұнай өндірудің тиісті процестерінің теңгеріміне негізделген газ өндіру параметрлерінің серпінді өсуіне байланысты. 2020-2030 жылдар кезеңінде газ өндіру жылына шамамен 60 млрд.м³ деңгейінде тұрақтанатын болады, ал 2030 жылдан кейін Қазақстанның газ өндіру деңгейі 80 млрд. м³ асатын әлемдік топ-20-ға кіруі күтілуде.

Өндірілген газды пайдалану бөлігінде таңдап алынған" прагматикалық " сценарий 2030 жылға дейінгі кезеңде осындай әдісті қолданудың тиімділігі дәлелденген кен орындарында кері айдау арқылы қабаттардың мұнай беруін арттыру процесінде оны едәуір іске қосуды көздейді. Өз кезегінде, 2030 жылдан кейін қазақстандық ірі кен орындарында сұйық көмірсутектерді өндіру көлемінің төмендеуіне қарай кейіннен өткізу мақсатында қайта өңдеуге жіберілетін газдың үлесі өсетін болады.

Осылайша, 2020-2030 жылдар кезеңінде қазақстандық тауарлық газдың ресурстары жылына шамамен 21-25 млрд.м³ деңгейінде шектелетін болады, алайда көрсетілген кезеңнен кейін тауарлық газды өндіру көлемінің жылына 30-40 млрд. м³ дейін айтарлықтай өсуі күтіледі [2].

2013 жылғы «Жасыл экономикаға» көшу жөніндегі Тұжырымдамаға сәйкес: өндірістің жалпы көлемінде электр энергиясын өндірудегі газ электр станциялары үлесінің өсуі: 2020 жылға қарай 20%-ды, 2030 жылға қарай 25%-ды және 2050 жылға қарай 30%-ды құрауы тиіс [3]. 2020 жылы "Қазақстан Республикасының отын-энергетикалық кешенін дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасының" жаңа редакциясы бекітілді. Бастапқыда 2014 жылы бекітілген тұжырымдамадағы өзгерістер, ең алдымен, әлемдік экономиканың қазіргі заманғы болмысының нюанстарымен байланысты. Бірақ – отандық отын-энергетикалық кешеннің сыртқы факторларға тәуелділігін азайту және елдің максималды энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылатын түпкі мақсат өзгеріссіз қалды.

Отын-энергетика кешенінің дамуы мультипликациялық әсер береді. ОӘК саласындағы инвестициялар елдің инфрақұрылымын белсенді дамытуға, озық технологиялар трансферін жүзеге асыруға мүмкіндік береді, экономиканың инновациялық дамуына ықпал етеді. Сонымен қатар, олар еңбекке қабілетті халықтың едәуір бөлігін жұмыспен қамтуға кепілдік береді, осылайша әлеуметтік саланың дамуына ықпал етеді [4].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. "Газ және газбен жабдықтау туралы" 2012 жылғы 9 қаңтардағы № 532-IV Қазақстан Республикасының Заңы - https://onlinE.zakon.kz/document/?doc_id=31107618 (Өтініш берген күн: 28.02.2022 ж.)

2. Қазақстан Республикасының газ секторын дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 5 желтоқсандағы № 1275 Қаулысы (Өтініш берген күн: 28.02.2022 ж.)

3. Қазақстан Республикасының «Жасыл экономикаға» көшуі жөніндегі тұжырымдама туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 30 мамырдағы №577 Жарлығы Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 30 мамырдағы № 577 Жарлығы. -<http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000577> (Өтініш берген күн: 28.02.2022 ж.)

4. Иргалиев Е. Что ждет топливно-энергетический комплекс страны через 10 лет? - <https://365info.kz/2020/07/chto-zhdet-toplivno-energeticheskij-kompleks-strany-cherez-10-let>